

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כג, תשל"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

חלקי: ואעפֿ שקימא להם ליהודים שסתם אשכנזי שוטה וכו' (איגרות ביאליק ג, לו). המשורר לא כתב קיימא להו, משום ההרגל בצירוף קיימא לך, ומתוך הנטייה שלא להטות צורות ארמיות אלא לשמור על צירופים קבועים. לפתגם הבא שווה המשורר דמות מיוחדת במינה: לאו בכל יומא ובכל שתא מתרחש נס כזה (שם, שם, שם, צו). שתיים עשה כאן המשורר: כתב שתא על משקל שעתא, ואת הצירוף מתרחיש ניסא כתב בעברית הדומה מאוד לארמית.

ישראל הורביץ

מאדם ועד תולעת

לקט פתגמים על החי בספרותנו

(סיום)

ציפור

א. שבת שירה

היה בוקר של שבת שירה בעיירה, — — — ובשעות ארוחת הצהריים, כאשר פתחו את הדלת כדי לזרוק דייסה לציפורים, התפרץ הביתה קול צפצופן והפיץ רוח חדשה מסביב, רוח של אביב.

(דבורה בארון, "פרשיות", בראשית, עמ' 234)

בעוד שבוע תהיה "שבת שירה", בה צריכים להשליך דייסה לציפורים, אתה יודע מפני מה?

(יעקב לבנבך, מון אל זן, "הדואר", גל' כ"ב, תשכ"ה)

הלא השבת היא שבת של שירה

ומצפה בעוד בוקר מצוה בשבילי:

לצאת באור בוקר בהיר ומבריק

ולפור הדייסה לציפור כל כנף -
הנה הן דופקות בחלון פיק-פיק-פיק
ומבקשות רחמים ביום קור ורעב

(ש' מלצר, "אלף", עמ' 69)

והרי שירת-הים אף היא הייתה לנו מקור-שמחה - - - אבל
בזכותה זכינו לקדרה גדולה שנתבשלה בה פוסמת, ושהוצאנו
אותה בשבת שירה לרחוב לפור את גרעיני-הפוסמת על פני
השלג, להגות את הציפורים, שאבות אבות אבותיהן צירפו
חמדת-קולותיהם לקולות הזמרה של אבות אבות אבותינו
בשירת הים (דב שטוק [סדן], "ממחוז הילדות", עמ' קעב).

יונים היו מנקרות גרעיני שיבולת-שועל, וסחור סחור פרכרו
להן ציפורים זעירות, אלה שבשבת-שירה יכבדן בכוסמת
(יצחק בשוים, משפחת מושקאט [תר' י' אליאב], עמ' 116)
איה הפירורים שלי, ה"שבת-שירה" שלי?

(י"ל פרץ, "הנשרף", במשכנות עוני, עמ' סד)

... זיוי קרח מבהיקים ומטייפים בחמה, וחורפית ואנקורים
רעבים מתנצים בקולי-קולות על פתותי החלה הנזרקות להם,
כהרי שבת הגדול, שעה שחג הפסח כבר מציץ מן החרכים וקול
התור כבר נשמע בארץ (ש"ל בלאנק "עץ השדה", עמ' 17)
שבת-שירה ווארפט מען די פייגעלעך קאשע (3605), עי' אברהם
רעכטמאן, "מנהגים וטעמים עממיים", שבת-שירה, "ייווא בלעטער",
פרך XLII, גי', 1962, עמ' 257.

ק מ צ נ

פי הוא שוכב על כספו ככלב על האבוס
(ראובן ולנרוד, "בין חומות גוי-יורק", עמ' 20)

א קארגער ליגט אויף דעם געלט ווי א הונד אוף דעם ביין (1213);
עכברא דשכיב אדינרי - סנהדרין כט ע"ב.

שׁוֹר

א. עור

משה'קי משה'קי, משור אחד אין מפשיטין שני עורות

(שי' ענון, 'נפלאות שמש בית המדרש')
פון איין אָקס ציהט מען קיין צוויי פעלען ניט אַראָפּ (228); עי'
מ'י וולך, 'משלי עם בחרוזים', ב, סי' 91; ח' ריכמן, 'פתגמים
ומכתמים' עמ' 131.

ב. אלמוץ¹

שור-פר אולמיצאי שפמותך, וכי מה?

(י' מצקר, 'בשדותיו של סבא' [תר' ש' מלצר], עמ' 19)

אן אָקס געהט קיין אָלמוץ, און קומט פאַרט צוריק אן אָקס (221);
הלזה נקרא שור, חוזר מאולמץ ומת בדרך (ישעיהו ברגר, משלי אַם
[בכתובים]).

ג. שופר

...השור, עליך לדעת, יש לו לשון ארוכה, ואיננו יודע לתקוע

בשופר (שי' [תר' יד-ב], 'יוסילי הזמיר', עמ' קנד)

...אלא - 'השור לשוננו ארוכה, ולתקוע שופר אינו יכול-

(ש' בן-ציון, 'הגט', כל כתבי, עמ' ק)

לשון ארוכה לשור, ותקיעת שופר אינו יודע

(שי' ענון, 'הכנסת פלה', ס"א, פי"א).

כמשל שמושלים בירושלים, השור ארוכה לשוננו, ומלה לא יהנה

בגרונו (הוא, 'אבי השור', א)

1. העיר Olmütz, שנודעה בשיווק שורים.

אך משל הדיוט מה הוא אומר? "לשון ארוכה לשור ואין יכול לדבר, ולאדם לשון קצרה ואינו רשאי"

(מיד ברנדשטטר, כל כתבי, ח"ב, עמ' 25)

אן אַקס האַט אַ לאַנגע צונג און קען קיין שופר ניט בלאַזען (222);
ש' איינהורן, "משלי-עם בידיש", סי' 230, (גוסס אחר); "ארוכה
לשון הפר, וקצרה לתקיעת שופר" (יה), "מבחר פתגמים" סי'
(297).

תולעת

א. רמיסה

אבל כשמועכים או רומסים אותן (התולעים - יה) זה פואב
להן, והן מתחילות להתפתל ולפרפר

(אהרן אמיר, "ולא תהיה למות ממשלה", עמ' 193)

או מען צוטרעט א וואַרעם, קרימט ער זיך אויך (1273); "י כהן,
"זה לעומת זה", סי' 2458

ב. תפוח, פרי

הרי בתפוח מתוק תימצא תולעת

(שי עגון, "בנערינו ובוקנינו, פי"ח)

... ואין את מרגשת שאיזה יאוש שחור וגורא כבר מקנן בלבך

ומכרסם בך יומם וליל, כתולעת בתוך תפוח אדום למראית

עין (ג' ביסטריצקי, "ימים ולילות", דם ורגב, עמ' 105)

... מצטייר לו לפני עיניו תפוח יפה, מסומק כבתולה ביישנית,

עם תולעת ירוקה, המציצה מתוך התפוח

(י"ל פרץ, "אל עולם התוהו" [תר' ש' מלצר], סי"ב, עמ' ככב)

... אלא תפוח זה יש בו תולעת

(י"ד ברקוביץ, "מנחם מנדל בא"י, עמ' 39)

פמאמרה של אמי שתחיה: דוק בתפוח ותמצא תולעת... (ש"ע [תר' יד"ב], "מנחם מנדל", אומנות נקייה וקלה, ד, עמ' קמב)

כלומר תפוח זה תולעת בו (הוא [הוא], שם, אין מול, עמ' קסה) כתולעת זו, שנכנסה לתוך הטוב שבתפוחים, רובצת שם להנאתה, רואה את המנוחה כי נעמה (הוא [הוא], "יוסילי הזמיר", עמ' קמג) כך מתפנסת התולעת לתוך התפוח, מעמיקה וממתיקה משכבה בו, וטוב וגוח ויפה לה

(הוא [הוא], "אדם ובהמה", עלי פינור, עמ' נא)

מה ל"תפוח מתולע" זה, שפניו יפים ולבו רע

(ש' הללס, "בהמוט ארץ", עמ' 343)

"לאט לך, ידיד, הדברים יפים, בשלים חלקים כתפוחים, ועתה כדאי לבדוק אם אין בהם תולעים..."

(נתן שחם, "אבן על פי הבאר", עמ' 471)

בעיתון מרגישה המליצה את עצמה כמו דג במים, כמו עש בכובע

גרב, כמו תולעת בתפוח (רות בונדי, "יהיה טוב", עמ' 86)

פעץ תולעת המתיישבת בלב הפרי ומעט מעט תכרסם אותו

(דבורה בארון, "שברירים", עמ' 34)

... אותו הסער החבוי, הקוסס בתוך הלב כתולעת בבשר הפרי

החי (ש' צמח, "אדמת בור", עמ' 4)

הספק חדר ללבו כתולעת זו אל הפרי

(ז' שניאור, הגאון והרב", עמ' 153)

כי הקץ כבר חבוי באחיו כתולעת אשר בפרי, וריקבונג יודחש,

וגם העץ ייבש וימות (יוסף אריכא, "סנחריב ביהודה", עמ' 379)

התאווה לממון - זוהי התולעת המכרסמת בעץ-החיים למן

שרשיו ועד צמרתו (י' בורלא, "סנונית ראשונה", עמ' 209)

ברם לא עבר רגע, ורעיון אחד, כמוהו כזבוב טרדני, כתולעת

החל שוב מנקר במוחה! (י"ל ולמן, יהודי פולין, עמ' 177)

מה רבים הם הפרות הנאים אשר פנימם רקב ובאושים

(א"ש שטיין, "בת המושבה", עמ' 108)

אז נמצא פרי נחמד למראה, ותוכו – אולי רעל ומות

(א' מאפו, "עיט צבוע", ח"ד, כל כתבי, עמ' שעח)

אין א שיינעם עפעל געפינט מען אַמאַל אַ וואַרעם (2707); עי' י'
דידזון, "אוצר המשלים והפתגמים", סי' 1304; מ"י וולך, "משלי
עם בחרוזים", ב, סי' 820; י' כהן, "זה לעומת זה", סי' 757; הוא,
"ספר פתגמים מקבילים", סי' 51.

ג. חזרת, צנון

תולעת זו רואה עולמה בתוך החזרת וטוב לה

(מנדלי, "בימים ההם", ס"א, פ"ט, כל כתבי, עמ' רעח)

... כאפרוח זה בתוך הביצה, או כתולעת זו שקובעת דירתה

בתוך החזרת (הוא, "מסעות בנימין השלישי", פ"א, עמ' נט)

יושבים אתם בפניה נידחת – – – כתולעת זו בחזרת, ועדיין אתם

מתברכים בלבכם, כי אין עוד בעולמו של הקב"ה דבר טוב

יפה ונחמד מאמריקה והביזנס שלה

(י"ד ברקוביץ, "אורח", כתבי, ח"א עמ' קנח)

והדוד העשיר (של רופוס דניאל אייזיקס – י"ה), עם הטקס בן

שנתו כמשפטי "לורד מעיר" – – – ועם הברק והצחצוח של

המשתה ב"גילדהול", כשהלורד-מעיר יושב במסיבו, כמלך

בגדוד, כתולעת בתוך החזרת

(נחום סוקולוב, "אישים", רופוס דניאל אייזיקס, עמ' 493)

התולע, כל זמן שהוא בתוך החזרת, סבור שאין טוב ממנה בכל

העולם (י' מצקר, בשדותיו של סבא [תר' ש' מלצר], עמ' 195)

.. ולא להיות מצומצם כתולעת זו בחזרת

(ס' יזהר, "ימי צקלג", עמ' 859)

התולעת שבתוך הצנון אומרת שאין בעולם דבר מתוק הימנו
(מנדלי, "ספר הקבצנים", כ"ה, כל פתבי, עמ' קלה)

אָ וואָרים אין חריין מיינט אַז קיין זיסערס איז ניט דאָ (ב"ס 30);
התולעת סוברת שאין מתוק מחזרת (ע' גולונפול, "הפולקלור
העברי", סי' 1258); "י פהן, זה לעומת זה", סי' 2021; אדיר פהן,
"אנציקלופדיה למימרות", סי' 10020; יצחק יואל לינעצקי, "דער
וואָרעם איז חריין", שלום עליכם'ס יודישע פּאָלקס ביבליאָטעק,
כ"א, עמ' 63.

שלמה הרמתי

"עברית בעברית", בחינת מהותה, מקורה ודרך התהוותה

(סיום)

ז. סיכום ומסקנות

בדין על דרכי הוראת לשון במקום אחר הצעתי להבחין
בין 'גישה' לבין 'שיטה', והבדל זה הוסבר פלהלן: 'אנו
משתמשים ב'גישה' לציין מערכת של הנחות-יסוד לגבי מהות
הלשון ודרכי הוראתה... ב'שיטה' אנו מבינים תכנון חומר
הלימוד ודרך ההוראה עפ"י עקרונות הגישה... כלומר:
בעוד ה'גישה' מייצגת את הרקע התיאורטי (מעין מערכת